

OSMANLI'DA İLİMLER DİZİSİ | 3

Osmanlı'da İlm-i Tasavvuf

Editörler
ERCAN ALKAN
OSMAN SACİD ARI

İSAR
YAYINLARI

İSAR Yayınları | 15

Osmanlı'da İlimler Dizisi | 3

Osmanlı'da İlm-i Tasavvuf

Editörler

Ercan Alkan

Osman Sacid An

1. Baskı, Aralık 2018, İstanbul

ISBN 978-605-9276-12-2

Yayına Hazırlık

M. Fatih Mintaş

Ömer Said Güler

Kitap Tasarım: Salih Pulcu

Tasarım Uygulama: Recep Önder

Baskı-Cilt

Elma Basım

Halkalı Cad. No: 162/7 Sefaköy

Küçükçekmece / İstanbul

Tel: +90 (212) 697 30 30

Matbaa Sertifika No: 12058

© İSAR Yayınları

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Sertifika No: 32581

Bütün yayın hakları saklıdır. Bilimsel araştırma ve tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında; yayıncının yazılı izni olmadan hiçbir yolla çoğaltılamaz.

İSAR Yayınları

Selami Ali Mah. Fıstıkagacı Sok. No: 22 Üsküdar / İstanbul

Tel: +90 (216) 310 99 23 | Belgegecer: +90 (216) 391 26 33

www.isaryayinlari.com | yayin@isar.org.tr

Katalog Bilgileri

Osmanlı'da İlm-i Tasavvuf | ed. Ercan Alkan - Osman Sacid An | İstanbul

2018 (1.bs.) | İSAR Yayınları - 15 / Osmanlı'da İlimler Dizisi - 3 | ISBN:

978-605-9276-12-2 | 16,5 x 24 cm. - 863 s. | 1. Tasavvuf ve Tarikatler_

Osmanlı Devleti 2. Sosyal Yaşam ve Gelenekler 3. İlimler Tarihi

Osmanlı'da Fıkıh – Tasavvuf İlişkisi: Kefevî'nin *Ketâ'ib*'inde Sûfiler

Murat Şimşek

Doç. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.

I. Mahmûd Kefevî'nin Hayatı

Hanefî fukahasına yönelik biyografik eseriyle tanınan Mahmûd b. Süleyman el-Kefevî, Kırım yarımadasının güneydoğu sahilinde bulunan Kefe şehrinde doğdu. Tahsilini Kefe'de yaptıktan sonra 949/1542 yılında İstanbul'a geldi. Ebû Bekir el-Kefevî el-Kâdirî'den (ö. 962/1555) tasavvuf terbiyesi aldı. Bursa Kaplıca Medresesi müderrisi Kadızâde Ahmed Şemseddin Efendi ve Sahn-ı Semân müderrisi Abdurrahman Efendi'nin derslerine devam etti. Ardından Anadolu kazaskeri Ma'lûl Emîr Efendi'ye intisap etti ve 959/1552'de ona mülâzım oldu. 961/1554'de 20 akçe ile İstanbul'da Molla Gürânî Medresesi müderrisliğine getirildi. Daha sonra çeşitli defalar memleketi Kefe'de kadılık ve emvâl müfettişliği yaptı, ardından Gelibolu'ya kadı oldu. Sinop'ta da kadılık yaptı.¹ 987/1579'da İstanbul'a döndü. 990/1582 yılı başında vefat etti.²

Kefevî, eserinin birinci "ketîbe"sinin başında üç hocası vasıtasıyla Ebû Hanîfe'ye ulaşan isnat zincirlerini kaydeder. Şöyle ki Kefevî, Nesevî'nin *el-Musaf-fâ*'sından naklen Hanefî muhitte meşhur olan şu sözü zikreder:

Fıkıhı Abdullah b. Mes'ûd (r.a.) ekti, Alkame suladı, İbrâhim en-Neha'î biçti, Hammâd harmanda dövdü, Ebû Hanîfe un yaptı, Ebû Yûsuf hamur yaptı, İmâm Muhammed ekmek yaptı ve insanlar o ekmeği yiyorlar.³

1 Kefevî, *Ketâ'ib*, IV, s. 17.

2 Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, s. 271; a.mlf., "Kefevî, Mahmûd b. Süleyman," *DİA*, s. 185-186; Okur, "Bir Osmanlı Fakihinin Gözüyle Osmanlı Fukahası", s. 361-365.

3 Kefevî, *Ketâ'ib*, I, s. 380-381.

Ardından hocalarının metoduna bağlı olarak bu ekmekten kendisinin de yediğini söyledikten sonra doğrudan ders aldığı üç hocasını övgü sıfatları ile sayar. Bunlar Molla (el-Mevlâ) el-Fâzıl ve's-Seyyidü's-Sened es-Sadrü'l-Kâmil es-Seyyid Muhammed b. Abdülkâdir, Sadrü'l-Mevâlî Abdurrahman b. Ali el-Kâdî ve Sadrü'l-Ahâlî Muhammed b. Abdülvehhâb'dır. Bu hocalarının her birinin üstatlarını da zikrettiği takdirde çok uzun bir liste olacağı için Ebû Yûsuf ve İmâm Muhammed'e kadar ulaşan birer kişiden oluşan silsileyi zikretmek istediğini söyler ve dolayısıyla Ebû Hanîfe'ye kadar uzanan hoca silsilesini şu şekilde kaydeder:⁴

Birinci hocası Muhammed b. Abdülkâdir → Molla (el-Mevlâ) Nûreddin el-Karâsî → Sinan Paşa Yûsuf b. Hızır Bey → Babası Hızır Bey b. Celâleddin silsilesiyle devam eder. Bu isnad, aşağıdaki isnadla Hızır Bey'de buluşur. Yukarıda zikredilen üçüncü sıradaki hocası Muhammed b. Abdülvehhâb'ın silsilesi ise şöyledir:

Mahmûd b. Süleyman el-Kefevî	
→ Muhammed b. Abdülvehhâb	→ Muhammed b. Abdülkâdir
→ Şeyhülislâm İbn Kemal (ö. 940/1534)	→ Molla Nûreddin el-Karâsî
→ Molla Muslihuddîn el-Kestellî	→ Sinân Paşa (ö. 891/1486)
→ Molla Muhammed b. Celâleddin	
→ Hızır Bey (ö. 863/1459)	
→ Molla Yegân Muhammed b. Armağan (ö. 865/1461 civarı)	
→ Molla Fenârî (ö. 834/1431)	
→ Ekmeleddin el-Bâbertî (ö. 786/1384)	
→ Kıvâmuddin el-Kâkî (ö. 749/1348)	
→ Hüseyin b. Ali es-Siğnâkî (ö. 714/1314) ve Abdülaziz el-Buhârî (ö. 730/1330)	
→ Şemsüleimme el-Kerderî (ö. 642/1244)	
→ Burhânüddin el-Mergînânî (ö. 593/1197)	
→ es-Sadrüşşehîd Hüsâmeddin Ömer b. Abdülaziz b. Ömer b. Mâze (ö. 536/1141) ve Sadrü'ssaîd Tâceddin (ö. 551-559/1156-1163 yılları arası)	
→ Burhânüleimme Abdülaziz b. Ömer b. Mâze (VI./XII. yy.'ın ilk çeyreği)	
→ Şemsüleimme Serahsî (ö. 483/1090)	
→ Şemsüleimme el-Halvânî (ö. 452/1060)	
→ Ebû Ali en-Nesefî (ö. 424/1033)	
→ Muhammed b. el-Fazl el-Buhârî (ö. 381/991)	

4 Kefevî, *Ketâ'ib*, I, s. 381-383.

→ Abdullah es-Sebezmûnî (ö. 340/952)
→ Ebû Hafs es-Sağîr (ö. 264/878)
→ Ebû Hafs el-Kebîr (ö. 216/831)
→ İmâm Muhammed eş-Şeybânî (ö. 189/805)
→ Ebû Hanîfe (ö. 150/767).

Bu isnadın birincisinde Ebû Hanîfe'ye kadar zikredilen üstat sayısı yirmi iki, diğerinde ise yirmi birdir. Diğer hocası Sadrü'l-Mevâlî Abdurrahman'dan gelen silsilesi ise şöyledir:

Mahmûd b. Süleyman el-Kefevî
→ Şeyhülislâm Sa'dullah b. İsâ b. Emir Han
→ Molla el-Fâzîl Muhammed b. Hasan es-Samsûnî
→ Babası Hasan b. Abdüssamed es-Samsûnî
→ Candaroğlu el-Kâdî el-Müftî İlyas b. Yahyâ b. Hamza er-Rûmî
→ Hoca Muhammed Pârsâ diye meşhur eş-Şeyhu'l-Kebîr
→ Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Hâfızî el-Buhârî
→ Hâfızu'd-Dîn Ebû Tâhir Muhammed b. Muhammed b. el-Hasan et-Tâhirî
→ Sadrüşşerîa el-Mahbûbî (ö. 747/1346)
→ Tâcüşşerîa Mahmûd b. Sadrüşşerîa (ö. 709/1309)
→ Şemsüddin Ahmed b. Cemâleddin Ubeydullah el-Mahbûbî
→ Cemâleddin el-Mahbûbî (ö. 630/1233)
→ 'İmâdüddin ez-Zerencerî (ö. 584/1188)
→ Şemsüleimme ez-Zerencerî (ö. 512/1118)
→ Şemsüleimme el-Halvânî (ö. 452/1060)
→ Ebû Ali en-Neseffî (ö. 424/1033)
→ Muhammed b. el-Fazl el-Buhârî (ö. 381/991)
→ Abdullah es-Sebezmûnî (ö. 340/952)
→ Ebû Hafs es-Sağîr (ö. 264/878)
→ Ebû Hafs el-Kebîr (ö. 216/831)
→ İmâm Muhammed eş-Şeybânî (ö. 189/805)
→ Ebû Hanîfe (ö. 150/767).

Bu silsilede Ebû Hanîfe'ye kadarki hoca sayısı da yirmi kişiye ulaşmaktadır. Burada zikredilen üstatların her birinin çok sayıda hocası vardır. Dolayısıyla silsilelerin sayısı ve burada kaydedilen isimler artırılabilir. Bazı silsileler yirmiden daha kısa, bazıları ise daha uzun olabilir. Bu silsilelerin birçoğu ilgili yerlerde bu eserde geçmektedir.

II. Kefevî'nin Tasavvufî Yönü ve Tasavvuf Anlayışı

Kefevî, ilmiyeye mensup bir müderris ve müellif, kadılık görevinde bulunmuş bir devlet adamı ve meslekten bir fıkıhçıdır. Bununla birlikte tasavvufa meyilli biri olarak da dikkati çeker.⁵ Kendisini tasavvufa ısındıran en önemli faktör, baba dostu Şeyh Ebû Bekir el-Kefevî'dir (962/1555). Eserinde kendine ait fıkıh silsilesinin yanı sıra tasavvufî yönünü yansıtan tarikat silsilesine de yer vermiştir. Ca'fer-i Sâdık'ın biyografisi altında tasavvufun ortaya çıkışından ve silsilelerinden bahseder.⁶ İki tarikat silsilesinin de Ca'fer-i Sâdık'a dayandığına işaret eder. Birincisi babası Muhammed el-Bâkır, Zeynelâbidîn Ali, Hz. Hüseyin (r.a.) ve Hz. Ali (r.a.) tarikidir. İkincisi ise annesinin babası el-Kâsım b. Muhammed b. Ebû Bekir (r.a.), Selman el-Fârisî (r.a.) ve Hz. Ebû Bekir es-Sıddık (r.a.) tarikidir. Ardından Kefevî, bu telkinin Hz. Peygamber'den alınışını ifade eden hadis rivayetlerine yer verir. Burada şöyle bir silsileyi zikreder:

Hz. Ali (r.a.), Hasan-ı Basrî, Habîb el-Acemî, Dâvûd et-Tâî, Ma'rûf el-Kerhî, Serî es-Sekatî, Seyyidü't-tâife Cüneyd-i Bağdâdî (birçok kişi ondan telkin almıştır), Ali er-Rûzbârî, Ebû Ali el-Kâtib, Ebû Osman el-Mağribî, Ebû'l-Kâsım el-Gürgânî, Ebû Bekir en-Nessâc, Ahmed el-Gazzâlî, Ziyâeddin Ebû'n-Necîb es-Sühreverdî, Ammar b. Yâsir, Necmeddîn-i Kübrâ, Mecdüddin el-Bağdâdî, Radyüddin Ali Lala, Cemâleddin el-Cûzekânî, Abdurrahman İsferyânî, Alâüddeve Ahmed b. Muhammed el-Biyâbânekî es-Simnânî, Mahmud Nûreddin el-Merdükânî, Ali b. Şihâb el-Hemedânî, İshâk el-Huttalânî, Seyyid Abdullah Berzişabâdî, Muhammed er-Reşîd el-Bîdâvâzî, Şâh el-Bîdâvâzî, Şeyh el-Mahdûmî el-A'zam Hacı Muhammed, Şeyh el-Mahdûmî Abdüllatîf-i Câmî (Kânûnî'nin şeyhidir), Muhammed b. Yûsuf es-Semerkindî.⁷

Kefevî bu silsileyi verdikten sonra Muhammed b. Yûsuf es-Semerkindî için şöyle der: "Elhamdülillah ben telkini ile müşerref oldum." Ardından kendisinin telkin aldığı silsilenin farklı bir silsile olduğuna işaret eder. Hocası Ebû Bekir el-Kefevî'nin Muhammed b. Yûsuf es-Semerkindî'ye dayanan silsilesinin Seyyid Abdülkâdir Geylânî tarikiyle Seyyidü't-tâife Cüneyd-i Bağdâdî vasıtasıyla Ebû'l-Kâsım el-Gürgânî telkinine nispetle devam ettiğini; bu tarihin Ebû'l-Hasen el-Harakânî'ye nispet edildiğini belirtir. O da tarikatın nurlarını Sultânü'l-Ârifin Bayezîd-i Bistâmî'nin ruhaniyetinden iktibas ettiğini; onun da İmâm Ca'fer es-Sâdık'ın ruhaniyetinden aldığını; onun da anne tarafından

5 Okur, "Bir Osmanlı Fakihinin Gözüyle Osmanlı Fukahası", s. 362.

6 Kefevî, *Ketâ'ib*, I, s. 452-454.

7 Kefevî, *Ketâ'ib*, I, s. 453-454.

dedesi el-Kāsım b. Muhammed b. Ebû Bekir'den o da Selman-ı Fârisî'den; o da Hz. Ebû Bekir'den telkin aldığını söyler.⁸

Kefevî, Allah'ın velî kullarına karşı saygılı olmayı öğütler. Nitekim şöyle der: "Allah'ın velî kullarını inkâr etmekten Allah'a sığınırız. Biz, Allah'ın kulları arasında ticaretin ve alışverişin kendilerini Allah'ı anmaktan alıkoymadığı kulları olduğunu tasdik ederiz." Bu ifadeleri 949 (1542) yılında eğitim için ilk defa Kefe'den İstanbul'a Ebû Bekir el-Kefevî ile aynı gemiyle gelirken yakalandıkları fırtınadan kurtulmaları hadisesini anlatırken kullanır. Dolayısıyla bu şiddetli fırtınadan kurtulmalarını hocasının kerâmetine bağlar.⁹ Olayı şöyle anlatır:

Bu seferimizde bir fırtına çıktı. Dalgalar her taraftan gemiye çarpıyordu. Gemidekiler kurtulmaktan ümitlerini kesitler ve korktular. Gemideki ağırlık yapan eşyalarını denize attılar. Bu kargaşa esnasında Şeyh Ebû Bekir (*kuddise sırruhu*) bu fakirin yanında oturuyordu. O esnada geminin üstüne büyük bir dalga geldi. Onu görünce iyice korktum. Şeyh bana baktı ve dedi ki: "Korkma! Allah bizi kurtaracak. Sabah Hacı Baba Türbesi'ne gideceğiz. -Türbe Ergil kasabasında yüksekçe bir mevkedir.- Kuşluk vaktinde orada süt içer, incir yersin inşallah." Daha sonra şeyh Kehf sûresini okumaya başladı. Sesi güzeldi ve güzel Kur'an okurdu... Onun duasının bereketiyle Allah bizi kurtardı. O gecenin sabahında Ergil sahiline ulaştık. Gemiden indik. Şeyh, Hacı Baba türbesini ziyaret için yola koyuldu. Biz de onu takip ettik. Tepeye tırmanarak türbeyi ziyaret ettik. Biz oturarak Kur'an okuyup dua ederken türbe yakınlarındaki evlerden birinden bir kadın iki eli dolu olarak yanımıza geldi. Bir de baktık ki önümüze iki kap bıraktı; biri sütle, diğeri incirle doluydu. Şeyh Ebû Bekir gülümseyerek bana baktı. Ve "Bismillah diyerek yiyin!" dedi. Biz de yedik, elhamdülillah.¹⁰

Bu olayı zikrettikten sonra Kefevî, hocasının birçok kerâmetine şahit olduğunu söyler. Ardından bu konuda şu uyarıda bulunur:

Allah sana uzun ömür versin! Evliyâ menâkıbından, ricâlullah ve necip kişilerin hikâyelerinden kulağına bir şeyler çalındığında hemen onu inkâr etmekten sakın! Hemen inkârdan uzak dur. Belki de vadinin sahillerini ve sırların parıltılarını gözlemektesindir de gündüzün ortasında güneşten daha açık bir kıvılcımdan hidayet bulursun. Böylece rabbânî ilimlerin ateşinden bir cezve, samedânî yakının nurlarından bir ziya elde edersin.¹¹

8 Kefevî, *Ketâ'ib*, I, s. 454.

9 Kefevî, *Ketâ'ib*, IV, s. 517.

10 Kefevî, *Ketâ'ib*, IV, s. 517-518.

11 Kefevî, *Ketâ'ib*, IV, s. 517.

Yine eserinde 961 (1554) yılında Molla Gürânî Medresesine hoca tayin edildiğinde Kefe'deki görevinden ayrıлып İstanbul'a yola çıkacağında Ebû Bekir Kefevî'yi ziyaret ederek hayır dualarını ve nasihatlerini almıştır. Bu olay esnasında gerçekleşen bir kerâmet zikreder. Babası, kardeşi ve bazı dostlarıyla birlikte Kefe merkeze yarım günlük (yaklaşık 6 km) mesafedeki şehre bakan dağın arkasındaki şeyhin uzlete çekildiği mekâna (Kiliseburnu) kuşluk vakti yola çıktıklarını ve zeval vaktinde vardıklarını söyler. Oraya vardıklarında kendileri için beklenmedik bir ziyafet hazırlanmış olduğunu görürler. Geleceklerinden kimsenin haberi olmadığı için bu kadar yemeği niçin hazırladıklarını sorarlar. Onlar da hocaları Ebû Bekir Kefevî'nin işrak vaktinin ardından gelip misafirleri geleceğini, karşılamalarını ve yemek hazırlamalarını emrettiğini söylerler. Kefevî, yemekte şeyhin bulunmadığını, ardından şeyhin oğlunun gelip kendisini şeyh efendi ile yalnız görüşmeye davet ettiğini söyler. Bu görüşmede kendisine daha önceden duymadığı mârifet sözlerinden bazı bilgiler verdiğini zikreder. Bunun neticesinde Kefevî, sadece çocukluğunda hafızlık yapmış ve hayatının geri kalanını hiçbir kitap okumadan ticaretle geçirmiş olmasına rağmen Ebû Bekir Efendi'nin Allah'ın lütfuyla feyzlerden vasıtasız manalar elde etmiş Allah'ın veli kulu olduğuna kesin karar verdiğini aktarır. Ardından kendisine bu görüşmenin son görüşmeleri olacağını, kısa zaman sonra vefat edeceğini haber verdiğini ve "Perşembe günü gemiyle İstanbul'a ulaşacaksınız" dediğini ve öyle de olduğunu nakleder. Ardından kendisine tasavvufa ve evliya saygıyı ihmal etmemesini tavsiye ettiğini belirtir.¹²

Kefevî, birinci ketibenin sonundaki "kalbü'l-ketibe" bölümünün girişinde Kuşeyrî'den naklen tasavvuf ilminin ortaya çıkışını kısaca zikreder. Şöyle ki Hz. Peygamber'den sonra Müslümanların ileri gelenleri kendi asırlarında "sahâbe" olmanın dışında bir isim kullanmadılar. Çünkü Hz. Peygamber'e arkadaş olmaktan daha üstün bir fazilet yoktu. İkinci asır ise sahabeye arkadaş olanlar yani "tâbiîn" diye adlandırıldılar. Onlardan sonra gelenlere ise "tebeitâbiîn" denildi. Ardından insanlar farklılaştı ve mertebeleri değişti. Dinî hususlarda payı olan havassa "zâhidler ve âbidler (zühhâd ve ubbâd)" denildi. Sonra bidatler ortaya çıktı ve fırkalar arasında yarış başladı. Her fırka kendilerinin zâhidler olduklarını iddia ettiler. İşte tam da bu noktada nefislerini Allah ile beraber gözeten ve kalplerini gafletin oklarından koruyan Ehli sünnetin havassı temayüz etti ki bu ilme tasavvuf adı verildi. Bu isim hicri ikinci asırdan önce bu büyükler için meşhur bir şekilde yaygınlaştı.¹³

.....

¹² Kefevî, *Ketâ'ib*, IV, s. 520-522.

¹³ Kefevî, *Ketâ'ib*, I, s. 438.

III. *Ketâ'ib*'in Telif Sebebi, Özellikleri ve İçerik Sistematığı

Kefevî, Hanefî biyografisi ile ilgili bu eseri telif sebebini ve takip ettiği metodunu eserinin girişinde açıklamaktadır. Buna göre kadılık yaptığı bölgelerde diğer ilimlerle birlikte tabakat ile ilgili de uzun yıllar bilgi topladığını, bazı ilmî müzakereler esnasında bir kısım ilim erbabının Hanefî ulemâdan gafil bulduklarını ve hoca ile öğrenciyi, taklit ehli ile ictihad ehlini birbirinden ayıramadıklarını müşâhede ettiğini; bu durumun kendisini *Ketâ'ib* adlı eserini yazmaya sevk ettiğini söyler. Ayrıca Kefevî eserini zamanı Osmanlı Devleti on ikinci sultanı III. Murad'a takdim etmek üzere yazdığını ilave eder, Osmanlı sultanlarının ilme ve Hanefîliğe yaptığı hizmetlerine işaret eder.

Ketâ'ib'i diğer tabakat eserlerinden farklı kılan üç özelliği vardır. Bunlardan ilki, Hanefî fikhının gelişiminin izlerini sürmeyi sağlayan ilim tadrîs silsilelerine, ele aldığı biyografilerin çoğunda yer vermesidir. Ayrıca sûflerin biyografisini anlatırken tarikat silsilelerini de zikretmektedir. Nitekim Kefevî, bu eserinde mütekaddim ve müteahhir meşâyih, çeşitli bölgelerdeki kadı, müçtehit ve mukallit tüm Hanefî âlimlere yer verdiğini belirtir. Bunu da senetli bir şekilde yaptığını, bu tabakaları kendi zamanından başlayarak Ebû Hanîfe'ye, oradan da Hz. Peygamber'e kadar bir silsile halinde sunduğunu ifade eder. Bunun yanında kendisinden önce de tarihçilerin bazı tabakat eserleri telif ettiklerini, ancak onlardan hiç birinin *Ketâ'ib*'de olduğu gibi, fakih silsilelerine ve hoca-talebe ilişkilerine (*mu'an'anât*) özen göstermediklerini söyler.¹⁴

İkincisi ise eserinde incelediği fakihleri alfabetik olarak değil, asır ve tabakalara ayırarak tasnif etmesidir. Bu tür bir tasnif, doğrudan mezhebin oluşum sürecini gözleme ve fikhî birikimin aktarılmasının izlerini sürme imkânı vermekteki başarısı sebebiyle son derece kıymetlidir. Alfabetik biyografi yazıcılığına nazaran daha açık bir gözlem imkânı vermektedir. Ayrıca sûfi ketîbelerinde de bu sistemin takip edilmesi tasavvufun gelişimi hakkında da ipuçları taşımaktadır.

Üçüncü özelliği ise sûflere özel başlıklar altında yer vermesidir. Kefevî, hemen her ketîbenin sonunda "kalbü'l-ketîbe" başlığı altında o gruba ait sûflerin biyografisine yer vermiştir. Biyografisi verilen fakihler Hanefî mezhebine mensup iken, mutasavvıflarda fıkıh mezhebi kriteri gözetilmemiştir. Aşağıdaki ekte görüleceği üzere hicri ikinci asırdan itibaren önde gelen sûflerin hayatlarına yer vermiştir. Osmanlı dönemindeki ve özellikle de kendi yaşadığı

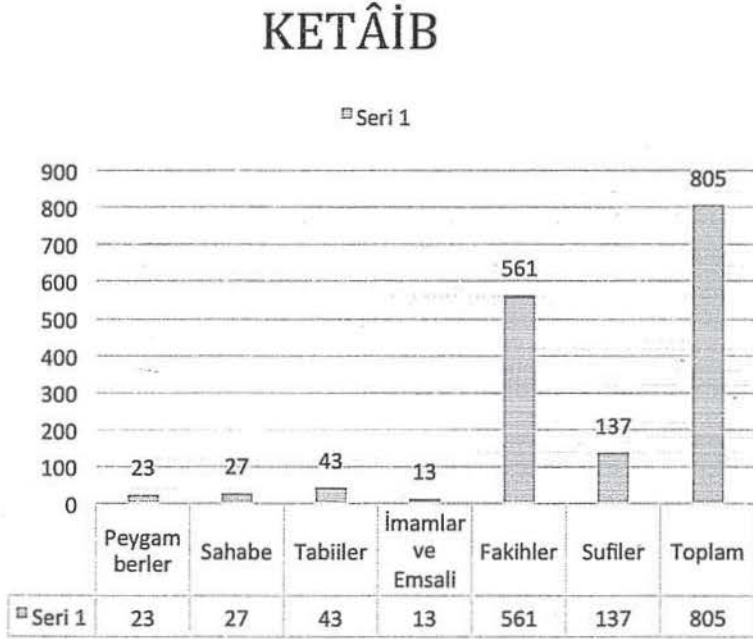
.....

¹⁴ Kefevî, *Ketâ'ib*, s. 33-34.

Kefevî, Ketâ'ibü a'lâmi'l-ahyâr					
	Bölüm	Genel biyografi sayısı	Fukaha biyografi sayısı	Sûfî biyografi sayısı	Genel toplam
1	Peygamberler	23	---	---	23
2	Sahâbe	27	---	---	27
3	Tâbiîn	43	---	---	43
4	Mezhep imamları ve emsalleri	13	---	---	13
5	Fakihler (1-22. Ketîbe)	---	561	---	561
	Sûfiler (1-22. Ketîbe)	---	---	137	137
	Genel toplam	106	561	137	805

Tablo. 1

Bu tabloyu grafik halinde şöyle gösterebiliriz:



çağdaki tasavvufî hayat hakkında verdiği önemli anekdotlar eserini daha kıymetli kılmaktadır.

Eser Arapça telif edilmiş olmakla birlikte özellikle mutasavvıfların hayatlarının ele alındığı bölümlerde yaygın şekilde Farsça alıntılara yer verilmiştir. Özellikle, *Reşehât* ve *Nefehâtü'l-üns* gibi eserlerden alıntılar yapılmıştır. Bazı

yerlerde de Farsça şiirler zikredilmiştir. Bunların yanında Kefevî'nin eseri, girişinde teorik bilgiler verilmesi, meşhur fıkıh ve fetva kitaplarında o âlimlerden nakledilen garib/bilinmedik meselelerin ve meşhur hikâyelerin nakledilmesi, Hanefî ailelere atıfta bulunulması, kendi devrine ait şifâhî rivayetlerin nakledilmesi vb. birçok özelliği de içermektedir.

Kefevî, Hanefî fukaha biyografisi olarak hazırladığı *Ketâ'ib*'i nevi şahsına münhasır bir isimlendirme ve sistemle kaleme almıştır. Öncelikle o eserinde tabakalar yerine ketîbeler (*Ketâ'ib*) şeklinde bir bölümleme yapmıştır. (Tablo 1)

Kefevî birinci ketîbeye kadar, mezheplerin teşekkülünden önceki dönemi kendi perspektifinden yansıtmaktadır. Buradan itibaren ise ketîbe tabakalandırmasına başlamakta ve birden yirmi ikiye kadar ayrı bölümler halinde biyografileri incelemektedir. Örneğin birinci ketîbede Ebû Hanîfe'nin ashâbı ve sûfiler, ikinci ketîbede onun ashâbının öğrencileri ve bir sûfi, üçüncü ketîbede ise onun öğrencilerinin öğrencilerinden ilim alanlara ve iki sûfiye yer vermektedir. Ardından diğer ketîbelerde sırasıyla fakihlere ve sûfilere yer verir. Bu ketîbelerdeki fukaha ve sûfilerin dağılımı hakkında fikir vermesi bakımından zikredilen biyografilerin yaklaşık sayısını tablo halinde şu şekilde verebiliriz:

<i>Ketâ'ib / Ketîbeler</i>	Fakih (+Müteferrikât)	Kalbü'l-Ketîbe Sûfi
1. Ketîbe	14	5
2. Ketîbe	29	1
3. Ketîbe	26	2
4. Ketîbe	20	4
5. Ketîbe	28	4
6. Ketîbe	26	6
7. Ketîbe	22	5
8. Ketîbe	28	3
9. Ketîbe	41	2
10. Ketîbe	37	3
11. Ketîbe	33	6
12. Ketîbe	40	6
13. Ketîbe	39	10
14. Ketîbe	37	11
15. Ketîbe	29	9
16. Ketîbe	24	11
17. Ketîbe	9	5

<i>Ketâ'ib / Ketîbeler</i>	Fakih (+Müteferrikât)	Kalbü'l-Ketîbe Sûfi
18. Ketîbe	21	9
19. Ketîbe	10	14
20. Ketîbe	28	5
21. Ketîbe	20	11
22. Ketîbe	5	5
TOPLAM	566	137

Tablolarda da görüldüğü üzere Kefevî eserinde toplam yüz otuz yedi sûfi biyografisine yer vermiştir.¹⁵ Bunlar içerisinde Osmanlı dönemine dair kırk civarında sûfi ve doksan civarında fakih biyografisi yer alır.

IV. *Ketâ'ib*'de Osmanlı Dönemi Tasavvuf Tartışmaları

Kefevî, yaşadığı dönem fakihleri arasında tartışma konusu olan ve gündem oluşturan bazı meselelere de eserinde yer verir. Bu tartışmaların merkezinde XVI. yy. kazasker ve şeyhülislâmı Çivizâde Muhyiddin Efendi (ö. 954/1547) bulunmaktadır.¹⁶ Çivizâde 1537'de Anadolu kazaskerliğine getirildi. 21 Şubat 1539 tarihinde şeyhülislâm oldu. Üç yıl dokuz ay bu görevde kaldıktan sonra 1542'de azledildi. Şeyhülislâmlık makamından azledilmezlik prensibi böylece ilk defa Çivizâde'nin azliyle bozulmuş oluyordu.¹⁷

Kefevî, Çivizâde'nin dürüstlüğü ve ilmî yeterliliğinden bahsettikten sonra bazı konularda çok sert bir tutum takındığını ve alışlagelenin dışında fetvalar verdiğini, azlinin de bu yüzden olduğunu belirtir.¹⁸ Çivizâde'nin Muhyiddin İbnü'l-Arabî, Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî gibi İslâm tasavvufunun en tanınmış şahsiyetlerini aşırı şekilde tenkit etmesi, para vakfı meselesine karşı çıkması, bilhassa abdest alırken mest üzerine mesh yapılması konusundaki sert muhalefeti¹⁹ tartışmalara yol açmış ve başta Ebüssuûd Efendi olmak üzere birçok âlimle fikir ayrılığına düşmüştür. Bütün bunlarla birlikte Kefevî, Çivizâde'nin dinî salabet sahibi, Ehl-i sünnet konusunda mutaassıp, zâhid, vera' sahibi, dinî emirleri gözetten bir kişi olduğunu, çok talebe yetiştirdiğini ve bazı teliflerde bulunduğunu da söylemeyi ihmal etmez.²⁰

15 Tablo ve grafik halinde görmek için bk. EK-1 ve Grafik II.

16 Okur, "Bir Osmanlı Fakihinin Gözüyle Osmanlı Fukahası", s. 370-371.

17 İpşirli, "Çivizâde Mehmed Efendi", s. 348.

18 Kefevî, *Ketâ'ib*, IV, s. 451-452.

19 Kefevî, *Ketâ'ib*, IV, s. 451.

20 Kefevî, *Ketâ'ib*, IV, s. 451-452.

Ebüs-suûd Efendi Rumeli kazaskeri iken, Şeyhülislâm Çivizâde'nin bazı fetvalarını Dîvân-ı Hümâyün'a getirerek önceki fakihlerin görüşlerine aykırı olduğu gerekçesiyle ilmî açıdan reddetti. Bu gelişmeleri yakından takip eden Kanûnî Sultan Süleyman vezirlere emir verip bu konuları görüşmek üzere ulemâyı toplantıya çağırılmalarını istedi. Devrin âlimleri sonuçta Çivizâde'nin hatalı olduğu kanaatine vardılar ve ferman gereği bu görüşlerini imzalı olarak da Sultan'a sundular.²¹

Osman Yahyâ, İbnü'l-Arabî üzerine yaptığı araştırmasında yüz otuz sekizi tenkit etmek,²² otuz üçü ise savunmak²³ amacıyla yazılan toplam yüz yetmiş bir fetva tespit etmiştir. Bu fetvaların sadece iki tanesi Osmanlı ulemâsına aittir. Şükrü Özen ise bu konuda on yedisi Osmanlı Türkçesi, biri Arapça olmak üzere on sekiz adet şeyhülislâm fetvası tespit etmiştir. Bunlar içerisinde İbnü'l-Arabî'yi ağır bir şekilde eleştiren özellikle iki kişi öne çıkmaktadır. Bunlardan biri Şeyhülislâm Sâdî Çelebi (ö. 945/1538), diğeri ise Şeyhülislâm Çivizâde'dir (ö. 954/1547). İbnü'l-Arabî hakkında olumlu yönde iki önemli fetva ise Şeyhülislâm Kemalpaşazâde ile Şeyhülislâm Ebüsuûd'a aittir.²⁴

Şemseddin İbn Tolun (ö. 953/1546) İbnü'l-Arabî hakkında önceki ve zamanı ulemâsının dört gruba ayrıldıklarını söyler:²⁵

1. Onun veli olduğuna inanan, kabrini ziyaret eden ve aktabdan sayanlar. Bunlar Acem bölgesinde yaşayanların çoğunluğu, Rum diyarının tamamı ve Dımaşk'da Bâünelilerdir. Bu grup içerisinde Mâlikîlerden Şey Tâceddin b. Atâullah, Şâfîîlerden Afifüddin el-Yâfi'î, Hanefî imamlardan Sirâceddin el-Hindî, Hanbelî imamlardan Allâme Necmeddin el-Bâhî, Tefsir imamlarından Veliyyüddin el-Mevlî, Kıraat imamlarından Şemseddin Şeyhu'l-Vuzû', Usul imamlarından Ebû Abdullah et-Tüzzî, Mantık imamlarından Ebû Zer el-Acemî, lügat imamlarından Mecdüddin eş-Şîrâzî ve sûfî imamlardan Şemseddin el-Bûnî yer alır. Süyûtî bu fırkanın bu konuda isabet eden grup olduğunu, bununla birlikte Şems el-Gazzî tarafından tenkit edildiklerini not eder.
2. Onun dalalet üzere olduğuna inanan ve onu bidatçı, panteist ve kâfir sayanlar: Bunlar Arap fukahasının çoğunluğu ve muhaddislerin tamamıdır. Bunların yaklaşık beş yüz kişi oldukları söylenmiştir. Aralarından

21 İpşirli, "Çivizâde Mehmed Efendi", s. 348.

22 Yahyâ, *L'Histoire et la Classification de L'oeuvre D'Ibn 'Arabî I-II*, s. 122-132.

23 Yahyâ, *L'Histoire et la Classification de L'oeuvre D'Ibn 'Arabî I-II*, s. 133-135.

24 Özen, "Ottoman 'Ulamâ' Debating Sufism", s. 309-310.

25 Tolun, *el-Kalâidü'l-cevheriyye*, I, s. 538-540; Özen, "Ottoman 'Ulamâ' Debating Sufism", s. 310-311.

da İbn Teymiyye, İbn Kesîr, Bedreddin Aynî, İbn Hacer, İbn Salah, İbn Dakîkî'l-İd, İbn Cemâ'a, Takiyyüddin es-Sübki sayılmıştır.

3. Onun hakkında görüş beyan etmeyip çekimser kalanlar: Mesela Zehebî bunlardandır. Süyûtî, 'İz b. Abdisselâm'dan iki görüş nakletmiştir: Biri onu kınayan; diğeri ise kutup sayan görüştür.
4. Onun hakkında görüş beyan etmeyip susanlar ve durumunu Allah'a havale edenler: Cemal İbnü'l-Müberred ve Şerefüddin el-Münâvî bu görüşün daha salim olduğunu belirtmiştir.

Osmanlı Sultanları ve ulemâsı bu konuyla yakından ilgilenmişlerdir. Mesela vefatından hemen önce Yavuz Sultan Selim, Molla Câmî'nin öğrencisi Ebü'l-Feth Muhammed b. Muzaffer Şeyh Mekki'den (ö. 926/1520) İbnü'l-Arabî eleştirilerine cevap olarak bir eser telif etmesini talep etti. Bunun üzerine Şeyh Mekki, *el-Cânibü'l-garbî fi halli müşkilât eş-Şeyh Muhyiddin İbnü'l-Arabî* adıyla 924 (1518) yılında Farsça bir eser kaleme almıştır.²⁶ Benzer şekilde Kanûnî Sultan Süleyman (1520-1566), Şemseddin İbn Tolun'dan 939 (1532) yılında İbnü'l-Arabî'nin biyografisi ile ilgili bir eser kaleme almasını istedi. İbn Tolun *en-Nutku'l-mühîmî 'an tercümeti's-Şeyh el-Muhyevî İbnü'l-Arabî* adında bir eser yazdı.²⁷

Kefevî, Çivizâde'nin İbnü'l-Arabî'yi muaheze eden bir risâle²⁸ yazdığını hatta bu risâlesinde *Fusûs*'taki birçok görüşü nedeniyle tekfir ettiğini, bu risâlenin döneminde oldukça meşhur olduğunu nakleder. Ulemâ ve meşâyihattan birçoklarının ise buna karşı reddiye yazdıklarını belirtir. Bunlar arasında Sofyalı Bâli Efendi'nin²⁹ (ö. 960/1553) kaleme aldığı risâleyi³⁰ gündemine alır ve içerdiğinden bahseder. Şöyle ki, Çivizâde'nin ölü birini tekfir etmek ve bu tekfirinde aşırı giderek eleştirilerini hakaret ve sövgüye vurdurmak suretiyle iki açıdan da kendine zulmettiğini belirtir. Üslubun fetva adabına uymadığını çünkü fetvada kişi doğrudan tekfir edilmeyip "küfre düşmesinden korkulur" dendiğini ifade eder.³¹ Bu risâle yazarının ilgili tâife hakkındaki sözlerinden dönmesi ve istiğfar etmesinin vacip olduğunu da ekler.³²

.....
26 Eserin Osmanlı Türkçesine Mirzazade Nâilî tarafından yapılan çevirisi Halil Baltacı tarafından yayına hazırlanmıştır (İbnü'l-Arabî Mûdafaası, İstanbul: İlk harf yayınları, 2004).

27 Özen, "Ottoman 'Ulamâ' Debating Sufism", s. 317.

28 Kefevî, *Ketâ'ib*, III, s. 244; IV, s. 453.

29 Hayatı için bk. Kefevî, *Ketâ'ib*, IV, s. 508-512.

30 Bâli Efendi, "Risâle fi halli müşkileti'l-Fusûs", vr. 36^a-38^a. Ayrıca bk. Kefevî, *Ketâ'ib*, IV, s. 508.

31 Çivizâde bir fetvasında "Herkim İbnü'l-Arabî'nin düşündeki son velinin (*hâtem-i evliya*), son peygamberden (*hâtem-i rusûl*) üstün olduğuna inanırsa kâfir olur" demiştir. Diğer bir fetvasında ise; "Fusûs okuyanlar, onun manasını bilip, ona inanır ve "doğru olabilir" derlerse zındık olurlar, tövbe etseler bile idam edilirler" demektedir (bk. Özen, "Ottoman ulamâ debating sufism", s. 327).

32 Kefevî, *Ketâ'ib*, III, s. 245-246.

Kefevî, Sofyalı Bâli Efendi'den naklen Kanûnî dönemine kadar birçok Osmanlı âliminin İbnü'l-Arabî hakkında olumlu kanaat belirttiklerini kaydeder. Bunlar arasında Şeyhülislâm Alaaddin Ali Efendi (Molla Arab, ö. 901/1496), Hatibzâde Muhyiddin Efendi (ö. 901/1496), Şeyhülislâm Efdalzâde Hamîdüddin Efendi (ö. 908/1503), Şeyhülislâm Zenbilli Ali Efendi (ö. 932/1525), Şeyhülislâm İbn Kemal ve hatta Şeyh Yavsî'nin öğrencisi Bahâeddinzâde Muhyiddin Mehmed Efendi yer alır. Kefevî bu âlimlerin İbnü'l-Arabî'nin görüşlerinin sahih olduğuna, ilim dallarında kemâl-i irfan sahibi olduğuna fetva verdiklerini belirtir. Ancak bunlar içerisinde ilk olarak ve sadece İbn Kemal görüşünü resmi fetva olarak vermiştir.³³ Diğerleri kendi görüşleri olarak ifade etmişlerdir.³⁴ Rivayete göre Yavuz Sultan Selim, Mısır seferinin ardından Suriye'de iken İbnü'l-Arabî'nin türbesini yaptırdıktan sonra İbn Kemal bu fetvayı yazdı. Hatta bu fetvanın bu inşaatın yapılmasında belirleyici olduğu söylenir. Ancak o sırada İbn Kemal, Rumeli kazaskeriydi.³⁵

İbn Kemal'in bahsi geçen fetvasını Kefevî şu şekilde nakleder:

Ey insanlar! Biliniz ki Şeyh-i A'zam Muktedâ-i Ekrem Kutbü'l-Ârifin ve İmâmü'l-Muvahhidîn Muhammed b. Ali el-Arabî et-Tâi el-Hâtemî el-Endelusi kamil bir müctehid ve faziletli bir mürşittir. Onun hayret verici menkıbeleri, alışılmadık olağanüstü olayları, birçok öğrencisi vardır. Âlimler ve faziletli kişiler yanında makbul biridir. Kim onu inkâr ederse hata eder. Kim inkârında ısrar ederse yoldan çıkar. Sultan'ın bu kişiyi tedip etmesi ve bu inancından döndürmesi gerekir. Çünkü Sultan emr-i bi'l-ma'rûf ve nehy-i 'ani'l-münker ile görevlidir. Onun birçok eseri vardır. *Fusûsü'l-hikem* ve *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye* bunlardandır. Bunlarda yer alan bazı meselelerin lafız ve manası malumdur; emr-i ilâhîye ve şer-i nebevîye muvafıktır. Bazıları ise ehl-i keşif ve bâtın dışındaki ehl-i zâhirin idrakine kapalıdır. Meram-ı manaya muttali olamayanın bu makamda susması gerekir. Nitekim şu âyet buna delildir: 'Hakkında kesin bilgi sahibi olmadığın şeyin peşine düşme. Çünkü kulak, göz ve kalp, bunların hepsi ondan sorumludur' (İsra 17, 36). Doğru yola ileten Allah'tır.³⁶

33 Kefevî, *Ketâ'ib*, III, s. 245.

34 Özen, "Ottoman 'Ulamâ' Debating Sufism", s. 317-318.

35 Konu hakkında tartışma ve tahkik için bk. Özen, "Ottoman 'Ulamâ' Debating Sufism", s. 321-325.

36 Kefevî, *Ketâ'ib*, III, s. 246-247:

هذا آخر ما سنح للخاطر الكليل، من حل رمز المحقق الجليل، والله يقول الحق وهو يهدي السبيل، ورأيت في حق هذا الشيخ الأكبر أسطرًا زبرتها أنامل شيخ الإسلام مفتي الثقلين المولى العلامة ابن

Çivizâde'nin vefatından sonra II. Selim, İbnü'l-Arabî ve diğer büyük sûfileri tekfir edenler hakkında Ebüssüüd Efendi'ye fetva sormuştu. Kefevî bu fetvayı şöyle nakleder:

Bir kimse İmâm Gazzâlî ve Şeyh Muhyiddîn-i Arabî ve Celâleddîn-i Rûmî ve bunlar emsâli sâir meşâyih-i sâlife –kaddesallâhu ervâhahum– bunları tekfir etse ne lazım gelür? deyu istifsâr olundukda, 'tekfirin vechini beyân etmek lazımdır' deyu buyurulmuş. Bunların tekfirinin bir vechi olmak ihtimâli var mıdır ki beyân oluna! Selâtîn-i İslâm ve ulemâ-yı kirâm belki havâss u avâm katında bunlar makbûl ve ervâh-ı tayyibelerinden istimdâd olunagelmıştır. Bunlar ki küfrüne vecih olacak müslim kim olur? Beyân oluna!

el-Cevâb: Allahu a'lem! Ol asl-ı dâhiye-i azîmeyi tefevvuh eden bî-dîn ortaya getirilip hâli bildirilip verilen ecvibe mahâmil-i gayr-i ma'hûdeye haml olunup ehl-i İslâm içine ilkâ etmek ehl-i İslâm'a layık değildir. Çivizâde taarruz ettikde hakikat-i hâl mufassalan Hazret-i merhûma beyân olunmuştur. Hakîm İshâk sâbikan zu'munca bazı kelimât-ı bâtla söylediği içün ortaya getirilip, tecdîd-i îmân ettirilmiştir. Ketebehû Ebüssüüd.³⁷

Sonuç

İslâm düşünce tarihinin dikkate değer bir parçası olan Osmanlı dönemi ilmî faaliyetlerini kabaca şu şekilde dönemlendirebiliriz: Birincisi Osmanlı'nın ku-

.....

كمال باشا وهي. هذه: الحمد لمن جعل عباده من المخلصين وورثة الأنبياء والمرسلين، والصلاة والسلام على محمد المبعوث لإصلاح الضالين والمضلين و على آله وصحبه المحمدين لإجراء الشرع المبين المتين، وبعد:

أيها الناس اعلموا أنّ الشيخ الأعظم والمقتدى الأكرم قطب العارفين وإمام الموحدين محمد بن علي العربي الطائي الحائمي الأندلسي بجهته كامل ومرشد فاضل، له مناقب عجيبة وخوارق غريبة وتلامذة كثيرة مقبولة عند العلماء والفضلاء، من أنكره فقد أخطأ، ومن أصر في إنكاره فقد ضل، يجب على السلطان تأديبه وعن هذا الاعتقاد تحويله، إذ السلطان مأمور بالأمر بالمعروف والنهي عن المنكر.

وله مصنفات كثيرة: منها فصوص حكيمية، وفتوحات مكية، بعض مسائلها معلوم اللفظ والمعنى، وموافق للأمر الإلهي والشرع النبوي، وبعضها خفي عن إدراك أهل الظاهر دون أهل الكشف والباطن، فمن لم يطلع على المعنى المرام يجب عليه السكوت في هذا المقام لقوله تعالى: ﴿ولا تقف ما ليس لك به علم إن السمع والبصر والفؤاد كل أولئك كان عنه مسئولاً﴾ [سورة الإسراء: ٦٣] والله الهادي إلى سبيل الصواب، المحرر في هذه الصحيفة اللطيفة تقرر على وقف الشريعة الشريفة، حرره الفقير أحمد بن سليمان بن كمال باشا، عفا عنهم الملك المتعال، والله تعالى أعلم.

37 Kefevî, *Ketâ'ib*, IV, s. 453. Memluku dönemi Mısır'ında İbnü'l-Arabî hakkında olumsuz yaklaşımlar için bk. Özen, "Ottoman 'Ulamâ' Debating Sufism", s. 321-313. Kefevî, Molla Lütüf olayını zikretmekte ve lehinde şahadet edecek aktarımlarda bulunmaktadır. *Ketâ'ib*, IV, s. 386.

uluşundan İstanbul'un fethine kadar süren teşekkül dönemidir. Temel özelliği *dil ağırlıklı*, toplumsal ihtiyaçlardan dolayı *uygulamalı karakteri* yüksek, *kelâmî* dikkate alan *irfânî* yönelimin nüvelerinin ortaya çıkışıdır. Ayrıca Molla Fenârî (ö. 834/1431) vasıtasıyla mantukî usûl ve matematik bilimler Osmanlı ilim-felsefe hayatında yer bulmaya başlamıştır. İkincisi, İstanbul'un fethinden 993/1585'e kadar süren dönemdir. Bu dönem, bizzat Fâtiş Sultan Mehmed'in başlattığı *muhâkemât* projesi çerçevesinde İslâm medeniyetinin o dönem kültür havzasında yer alan ilmî-felsefî okulların temel konularda mukayese edildiği, *irfânî-kelâmî çizgi* yanında matematik ve astronomiyi de içeren *riyâzî* bir muhtevanın söz konusu olduğu bir özellikteydi. Dolayısıyla bu dönemde *nazarî* kısımda *kelâmî yöntem*; *keşfî* kısımda ise *irfânî yöntem* benimsendi. Ayrıca dilin analizi üzerine kurulu mantık tüm yönleriyle incelendi. Aklî dil kuramı (*ilm-i vaz'*) çalışmaları ivme kazandı. Oğuz Türkçesi hem edebiyat, hem felsefe-bilim sahalılarında kullanılan bir dil haline geldi.³⁸ Kefevî'nin yaşadığı dönem bu devreye denk gelmektedir. Onun da *Ketâ'ib'*de *nazarî* kısım bakımından fukahaya, *keşfî* kısım bakımından ise sûfilere yer verdiği söylenebilir. Nitekim üçüncü dönemde (1585-1702) teorik düşüncelerin pratiğe yansması ve üretime geçmesi söz konusu oldu. *Mesnevî* şerhleri ile bir *sûfî zevk yaklaşımı*, *Fusûs* şerhleri ile *irfânî keşf yaklaşımı* üst seviyeli bir terkibe doğru yöneldi. Fakat bu pratiğe yansımaya dinî yorum alanında selefi *Kadıızâdeliler*³⁹ ile *irfânî/sûfî* çevreler arasında dinî ve ideolojik temelde bir tartışmanın patlak vermesine neden oldu.

Osmanlı dönemi ilim hayatı, İslâm düşünürlerinin yeni sentezlere yöneldiği hareketli bir zeminde başlar; Moğol istilâsı ve Haçlılar sonrası İslâm dünyasının yeniden toparlanmaya çalıştığı ilmî ve fikrî ortamın güçlenerek yükseldiği bir tarih kesitini ifade eder. Osmanlı düşüncesi Fahreddin er-Râzî'nin metafiziğini ve Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin tasavvuf metafiziğini bir büyük sentezde uyumlu hale getirmeyi denemiştir. Aslında bu silsile İbnü'l-Arabî, Sadreddin Konevî, Dâvûd-i Kayserî ve Molla Fenârî ile tekâmül etmiştir. Bu ilmî projede mantık, din ilimleri metodolojisi ve tasavvuf metafiziği birbiriyle çelişmeden ilişki içine sokulmuştur. Usul ilmi mantıkla bütünleştiği gibi tasavvuf da şer'î ilimlerle tam bir uzlaşma halindedir. İslâm düşüncesinin beyan, burhan ve irfan alanları birbirini bütünleyen bakış açıları olarak görülmüştür.⁴⁰ Kefevî'de biyografi yazıcılığı üzerinden bu düşüncenin yansımalarını görmekteyiz.

38 Fazlıoğlu, *Kayıp Halka*, s. 252-261.

39 XVII. yüzyılda Osmanlılarda dinî ve içtimâî hareket başlatan vâizler zümresi ve bu harekete verilen ad bk. Çavuşoğlu, "Kadıızâdeliler", s. 100-102.

40 Görgün, "Molla Fenârî (Düşüncesi)", s. 248.

Kefevî'nin *Ketâ'ib*'i telifinde Taşköprizâde'nin eş-Şekâiku'n-nu'mâniyye adlı eserini takip ettiği görülür. Bu esere oldukça fazla sayıda atıfta bulunmaktadır. Şekâik'te Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan telif tarihi olan 965 (1558) yılına kadar her padişah dönemi "tabaka" başlığı altında ele alınmış, dönemin ulemâsı ve meşâyihı hakkında bilgi verilmiştir. On tabakadan oluşan eserde üç yüz yetmiş biri âlim, yüz ellisi şeyh olmak üzere toplam beş yüz yirmi bir kişinin hayatı anlatılmıştır. Sıralamada şahısların daha ziyade tedris, kaza, telif, talim-terbiye ve irşad faaliyetleri üzerinde durulmuştur. Ulemâ arasında dönemin düşünür ve hekimlerinin de biyografileri verilmiştir. Şekâik'te ilgili dönemlerde yaşamış Hacı Bektâş-ı Velî, Hacı Bayrâm-ı Velî, Tapduk Emre ve Yunus Emre gibi büyük sûflerle birlikte birçok şeyhi zikretmiştir.⁴¹

XVI. yüzyılda Osmanlı muhitinde telif edilmiş bir fukaha biyografi eserinde sûflere de yer verilmesini, Molla Fenârî ile birlikte Osmanlı düşüncesinin neredeyse temel yönelişi haline gelecek olan metafizik düşüncede naklî ve aklî bilgiyi irfânî bir düzeyde telif etme çabasının bir sonucu olarak görmek mümkündür.⁴² Bu durum ayrıca Osmanlı ilim düşüncesinin tasavvufu da kuşatan bir uzlaşma düzlemini yakaladığına bir işaret olarak anlaşılabilir. Kefevî'nin fukaha biyografi eserinde sûflere de yer vermesini bu yakınlaşmanın bir sonucu olarak görmek mümkündür. Nitekim Taşköprizâde Ahmed Efendi'nin de Molla Fenârî'nin yolunu takip ederek *Miftâhu's-sa'âde* adlı eserindeki hâkim olan bakış açısı şer'î, felsefî ve tasavvufî disiplinleri bütüncül bir bilgi sistemi içinde ilişkilendirme ve bunların barışık ve uzlaşık olduğunu vurgulamaya yöneliktir. Bu yönüyle Osmanlı âlimlerinin ilmî zihniyeti hakkında zengin veriler sunmaktadır.⁴³ Fıkıh, kelâm, mantık ve tasavvuf Molla Fenârî'nin düşünce sisteminde dinî ve aklî meşruiyet sorunu yaşamadan bir arada bulunabilmiştir. Bu yaklaşımıyla Fenârî kendisinden sonraki Osmanlı düşünce ve ilim hayatına yön vermiş şahsiyetlerden biridir. Fenârî ile birlikte Osmanlı düşüncesinin neredeyse artık temel yönelişi haline gelecek olan metafizik düşüncede naklî ve aklî bilgiyi irfanî bir düzeyde telif etme çabası,⁴⁴ Kefevî'nin eserinde de kendini göstermektedir.

41 Özcan, "eş-Şekâiku'n-nu'mâniyye", s. 485-486.

42 Görgün, "Molla Fenârî (Düşüncesi)", s. 248.

43 Kutluer, "Miftâhu's-sa'âde", s. 30.

44 Görgün, "Molla Fenârî (Düşüncesi)", s. 248.

EK.

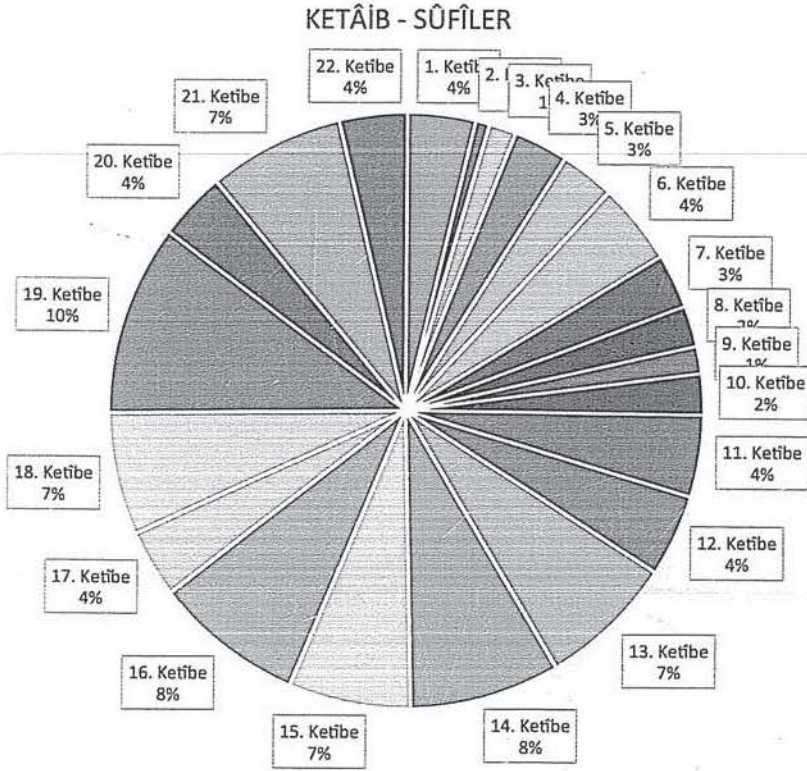
Kefevî'nin *Ketâ'ib*'de zikrettiği sûfilerin ketibelere göre listesi şu şekildedir:

KETİBE	SÜFİLER
1. Ketibe (5 sûfi)	Ebû Hâşim el-Kûfî (ö. 150/767 [?]) Ma'rûf el-Kerhî (ö. 200/815-16 [?]) Dâvûd et-Tâi (ö. 165/781 [?]) Habîb el-Acemî (ö. 130/747-48[?]) Ca'fer es-Sâdik (ö. 148/765)
2. Ketibe (1 sûfi)	Ebü'l-Hasen Serî es-Sakatî (ö. 251/865)
3. Ketibe (2 sûfi)	Cüneyd-i Bağdâdî (ö. 297/909) Bâyezîd-i Bistâmî (ö. 234/848 [?])
4. Ketibe (4 sûfi)	Ebü Ali er-Rûzbârî (ö. 303/915) Ebû Bekr eş-Şiblî (ö. 334/946) Ebû Muhammed el-Cerîrî (ö. 321/933) Ebû Muhammed Ruveym b. Ahmed el-Bağdâdî (ö. 303/915-16)
5. Ketibe (4 sûfi)	Ebü Ali el-Kâtib Ebü'l-Kâsım İbrâhim b. Muhammed en-Nasrâbâdî (ö. 367/978) Ebû Abdillâh Muhammed b. Hafîf b. İsfikşâd ed-Dabbî (ö. 371/982) Ebû Sehl es-Su'lûkî (ö. 369)
6. Ketibe (6 sûfi)	Ebü Osmân Saîd b. Sellâm el-Mağribî (ö. 373/983) Ebû Alî Hasen b. Alî b. Muhammed (ö. 405/1015) Ebû Abdirrahmân es-Sülemî (ö. 73/692 [?]) Ebû Alî Hüseyin b. Muhammed el-Ekâr el-Firûzâbâdî Ebü'l-Hasen el-Harakânî (ö. 425/1033) Ebü'l-Kâsım Zeynülslâm Abdülkerîm b. Hevâzin el-Kuşeyrî (ö. 465/1072)
7. Ketibe (4 sûfi)	Ebü'l-Kâsım el-Gürgânî Ebû Saîd Fazlullah b. Ebî'l-Hayr Ahmed b. Muhammed el-Meyhenî (ö. 440/1049) Ebû Alî Fazl b. Muhammed el-Fârmedî (ö. 477/1084) Ebû İshâk İbrâhîm b. Şehriyâr Kâzerûnî (ö. 426/1035) Ebü'l-Hasen Alî b. Osmân b. Ebî Alî el-Cüllâbî el-Hücvîrî (ö. 465/1072)
8. Ketibe (3 sûfi)	Yûsuf el-Hemedânî (ö. 535/1140) Ebû Bekir en-Nessâc Hüccetü'l-İslâm Ebû Hâmid el-Gazzâlî (ö.505/1111)
9. Ketibe (2 sûfi)	Mecdüddîn Ebü'l-Fütûh Ahmed el-Gazzâlî (ö. 520/1126) Abdülhâlik Cücdüvânî (ö.575/1179 veya 617/1220)
10. Ketibe (3 sûfi)	Ebü'n-Necîb Ziyâüddîn Abdülkâhîr es-Sühreverdî (ö. 563/1168) Hoca Ârif-i Rivgerî (ö. 634/1236-37) Abdülkâdir el-Geylânî (ö. 561/1165-66)
11. Ketibe (6 sûfi)	Ammâr-ı Yâsir el-Bitlisî Ruzbihân-ı Kebîr İsmâil Kasrî Şihâbüddîn Ömer b. Muhammed es-Sühreverdî (ö. 632/1234) Hâce Mahmud İncirfağnevî (ö. 715/1315-16 [?]) Yûnus el-Kassâb el-Hâşimî

KETİBE	SÜFİLER
12. Ketibe (6 süfi)	Necmeddîn-i Kübrâ (ö. 618/1221) Muhyiddin İbnü'l-Arabî (ö. 638/1240) Evhadüddîn-i Kirmânî (ö. 635/1238) Zekeriyâ b. Vecîhiddîn b. Kemâliddîn el-Mültânî (ö. 661/1262 [?]) Necîbüddîn Alî b. Büzgaş b. Abdillâh eş-Şîrâzî (ö. 678/1279) Ali Râmîtenî (ö. 715/1315)
13. Ketibe (10 süfi)	Seyfüddîn Saîd b. el-Mutahhar b. Saîd el-Bâharzî (ö. 659/1261) Sa'deddîn-i Hammûye, Muhammed b. Müeyyed b. Abdillâh b. Alî Hammûye Bahrâbâdî Cüveynî (ö. 671/1272-73'ten sonra [?]) Mecdüddîn-i Bağdâdî Kemâl-i Hucendî (ö. 803/1401) Radiyyüddîn Ali Lâlâ el-Gaznevî (ö. 642/1244) Sadreddin Konevî (ö. 673/1274) Nureddin Abdüssamed en-Nazîrî Zahirüddin Abdurrahman b. Ali b. Burguş Muhammed Baba Semmâsî (ö. 736/1335-36 [?]) Sadreddin Mültânî b. Zekeriyâ b. Vecîhiddîn b. Kemâliddîn el-Mültânî (ö. 661/1262 [?])
14. Ketibe (11 süfi)	Necmeddîn-i Dâye (ö. 654/1256) Ferîdüddîn Attar (ö. 618/1221) Nureddin el-İsferâyînî el-Kesretî Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî (ö. 672/1273) Müeyyidüddîn b. Mahmûd b. Saîd el-Cendî (ö. 691/1292 [?]) Saîdüddîn Muhammed b. Ahmed el-Kâsânî el-Fergânî (ö. 699/1300) Fahredden-i Irâkî İbrahim b. Büzürmihr b. Abdilgaffâr-ı Hemedânî (ö. 688/1289) İzzüddîn Mahmûd b. Alî b. Muhammed el-Kâşî (el-Kâşânî) en-Netanzî (ö. 735/1334) Kemâleddin Abdürrezzak el-Kâşî (ö. 736/1335) Emîr Külâl (ö. 772/1370) Rûkneddin Ebû'l-Feth el-Mültânî (ö. 729)
15. Ketibe (9 süfi)	Bahâeddin Nakşibend, Hâce Muhammed b. Muhammed el-Buhârî (ö. 791/1389) Alâüddövele-i Simnânî, Rûknüddîn Ahmed b. Muhammed es-Simnânî (ö. 736/1336) Cemaleddin el-Kûrânî Emir Hüseyinî (ö. 712) Hüseyinî Sâdât el-Gürî, Emîr (Mîr) Rûknüddîn Hüseyin b. Âlim b. Muhammed el-Gürî el-Herevî (ö. 729/1329'dan sonra) Fazlullah b. Muhammed el-Mültânî (ö. 735) İsmâil b. Muhammed el-Mültânî (ö. 729) Sadreddin-i Erdebîlî, Sadrüddîn Mûsâ b. Safiyüddîn İshâk b. Emînüddîn Cebrâil Erdebîlî (ö. 794/1392) Zahirüddin el-Halvetî Abdürrahman el-Erzincânî
16. Ketibe (11 süfi)	Muhammed Pârsâ (ö. 822/1420) Alâeddin Attâr Muhammed b. Muhammed el-Buhârî (ö. 802/1400) Ya'küb-i Çerhî Ya'küb b. Osmân b. Mahmûd el-Gaznevî el-Çerhî (ö. 851/1447) Alâeddin Gucdüvânî Emîr-i Kebîr Hemedânî, Alî b. Şihâbüddîn b. Muhammed Hemedânî (ö. 786/1385) Dâvûd-i Kayserî (ö. 751/1350) Nureddin Abdurrahman el-Mısırî Hâce Alî b. Sadreddin Erdebîlî (ö. 832/1429) Kâsım Enver Tebrîzî Hoca Kutbüddin Yahyâ el-Câmî Hacı İzzeddin Halvetî (ö. 828/1425)

KETİBE	SÜFİLER
17. Ketibe (5 sûfi)	Nizâmeddin Hâmûş (ö. 853/1449 civarı) Zeynüddin Muhammed b. Muhammed el-Hâfî (ö. 838/1435) Somuncu Baba, Hamîdüddin Aksarayî (ö. 815/1412) Hâce İshak el-Huttalânî (ö. 826/1423) Sadreddin el-Hüsâmî
18. Ketibe (9 sûfi)	Ubeydullah Ahrâr, Ubeydullâh b. Mahmûd eş-Şâşî es-Semerkandî (ö. 895/1490) Molla Câmî (ö. 898/1492) es-Seyyid Abdullah el-Berzişâbâdî (ö. 872/1468) Abdüllatif el-Makdisî (ö. 856/1452) Abdürrahim b. el-Emîr el-Merzifonî Adülmü'tî el-Mağribî Yahya-yı Şîrvânî, Seyyid Cemâlüddin Yahyâ b. Seyyid Bahâüddin eş-Şîrvânî (ö. 870/1466) Hacı Bayrâm-ı Velî (ö. 833/1430) Emîr Sultan (ö. 833/1429 [?])
19. Ketibe (14 sûfi)	Abdullâh-i İlâhî (ö. 896/ 1491) Radyüddin Abdülgafûr-i Lârî (ö. 912/1506) Akşemseddin (ö. 863/1459) Ömer Dede Sikkînî (ö. 880/1475) Meczûb Akpak İbnü'l-Kâtib, Yazıcıoğlu Mehmed Efendi (ö. 855/1451) Şeyh Lütfullah (ö. 895) Reşîdüddin el-İsferâyînî İbnü'l-Vefâ, Muslihuddin Mustafa (ö. 896/1491) Taceddin Manâvgâtî (ö. 894) İbrahim Kayserî (ö. 887/1482) Alaaddin el-Halvetî (Fatih zamanı) Dede Ömer Rûşenî (ö. 892/1487) Habib Karamânî (ö. 902/1496)
20. Ketibe (5 sûfi)	Şeyh Emir Ahmed Buhârî (ö. 922/1516) Şeyh Yavsî (ö. 920/1514) Çelebi Halife Mehmed Cemâlî Cemâl Halife (ö. 933) Şeyh Şâh Bîdâvâzî
21. Ketibe (10 sûfi)	Müeyyedzâde Abdurrahman Hacı Çelebi Gıyâseddin Paşa Çelebi (ö. 918) Şeyh Muhyiddin Muhammed (ö. 951) Bahâeddinzâde Efendi Mahmud Çelebi Kasım Çelebi (Sultan Selim Han'ın saltanatının sonunda öldü) Sünbül Sinan (ö. 936/1529) Şeyh Üveys Şeyh Süleyman Halife Sînânüddin el-Erdebîlî (ö. 959'den sonra) Musliuddin Mustafa (ö. 960'lar) Mahdûmî el-A'zam
22. Ketibe (5 sûfi)	Hüseyin el-Mahdûmî (ö. 950'den sonra) Abdüllatif el-Mahdûmî el-Câmî (ö. 960'dan sonra) Şeyh Ramazan (ö. 950) Şeyh Bâlî es-Sofyevî (ö. 960/1553) Ebû Bekir b. Hayreddin el-Kefevî (ö. 960'dan sonra)

Grafik-II: Kefevî'nin Ketâ'ib'inde zikrettiği sûfîlerin ketîbelere göre grafiği şu şekildedir.



■ 1. Ketîbe ■ 2. Ketîbe ■ 3. Ketîbe ■ 4. Ketîbe ■ 5. Ketîbe ■ 6. Ketîbe ■ 7. Ketîbe ■ 8. Ketîbe
■ 9. Ketîbe ■ 10. Ketîbe ■ 11. Ketîbe ■ 12. Ketîbe ■ 13. Ketîbe ■ 14. Ketîbe ■ 15. Ketîbe ■ 16. Ketîbe
■ 17. Ketîbe ■ 18. Ketîbe ■ 19. Ketîbe ■ 20. Ketîbe ■ 21. Ketîbe ■ 22. Ketîbe

Kaynakça

- Çavuşoğlu, Semiramis, "Kadıızâdeliler", *DİA*, 2001, XXIV, 100-102.
- Fazlıoğlu, İhsan, *Kayıp Halka: İslâm-Türk Felsefe-Bilim Tarihinin Anlam Küresi*, İstanbul, 2014.
- Görgün, Tahsin, "Molla Fenârî (Düşüncesi)", *DİA*, 2005, XXX, 247-248.
- İbn Tolun, *el-Kalâidü'l-cevheriyye fi târihi's-sâlihiyye*, thk. Muhammed Ahmed Dehman, Dimaşk, 1980.
- İpşirli, Mehmet, "Çivizâde Mehmed Efendi", *DİA*, 1993, VIII, 347-348.
- Kefevî, Mahmûd b. Süleyman, *Ketâ'ibü a'lâmi'l-ahyâr min fukahâ'i mezhebi'n-Nu'mâni'l-muhtâr*, thk. Saffet Köse v.dğr., İstanbul, 1438/2017.
- Kutluer, İlhan, "Miftâhu's-sa'âde", *DİA*, 2005, XXX, 18-19.
- Okur, Kaşif Hamdi, "Bir Osmanlı Fakihinin Gözüyle Osmanlı Fukahası: Kefevî'nin *Ketâib*'i Üzerine Bir Değerlendirme", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, XII (2014), sayı 23 [Türkiye'de İslami İlimler: Fıkıh-Osmanlı Dönemi II], s. 361-377.
- Özcan, Abdülkadir, "eş-Şekâiku'n-nu'mâniyye", *DİA*, 2010, XXXVIII, 485-486.
- Özel, Ahmet, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, Ankara, 2013.
- _____, "Kefevî, Mahmûd b. Süleyman," *DİA*, 2002, XXV, 185-186.
- Özen, Şükrü, "Ottoman 'Ulamâ' Debating Sufism: Settling the Conflict on the Ibn Al-'Arabî's Legacy by Fatwâs", *El Sufismo y las normas del Islam, IV. Congreso Internacional de Estudios Jurídicos Islámicos: Derecho y Sufismo (Murcia, 7-10 mayo 2003)*, ed. Alfonso Carmona, Murcia, 2006, s. 309-341.
- Sofyevî, Bâli Efendi, "Risâle fi halli müşkilâti'l-Fusûs", Süleymaniye Ktp., Pertev Pasa, nr. 621, vr. 36^a-38^a.
- Şeyh Mekkî, *İbn Arabî Müdafaası*, trc. Ahmed Neyli, haz. Halil Baltacı, İstanbul, 2004.
- Yahyâ, Osman, *L'Histoire et la Classification de L'oeuvre D'Ibn 'Arabî I-II*, Damas (Dimaşk), 1964.